

7. Usmonov, B. A. (2021). A Study of Political Processes in the Fergana Valley In 1371-1376. Design Engineering, 6174-6187.
8. Usmonov, B. (2021, August). ABOUT THE DATE OF THE FIRST AND SECOND MONGOLIAN WALKS OF AMIR TIMUR: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1239>. In RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES (No. 18.05).
9. Musaev A. THE FERGHANA VALLEY IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY AS VIEWED BY RESEARCH HISTORIANS // Конференции. – 2021.
10. Musaev A. THE FERGHANA VALLEY IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY AS VIEWED BY RESEARCH HISTORIANS: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1234> // RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES. – 2021. – №. 18.05.
11. Akhmedovich U. B. ABOUT THE DATE OF THE FIRST AND SECOND MONGOLIAN WALKS OF AMIR TIMUR.
12. Usmonov B. SULTAN ABUSAID MIRZA AND YUNUSKHAN // Science and Education. – 2019. – Т. 2. – №. 10. – С. 5.

ШАРАФИДДИН АЛИ ЯЗДИЙ ИЛМИЙ МЕРОСИ АСОМИДДИН ЎРИНБОЕВ ТАЛҚИНИДА

Бурхонов И.М.

*Фаргона политехника институти
“Ижтимоий фанлар ва спорт”
кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация: Мақолада Асомиддин Ўринбоев томонидан Шарафиддин Али Яздийнинг ноёб қўлёзмаси «Зафарнома»нинг ўрганилиши, форс тилидан ўзбек тилига таржима қилиниши, Муқаддима қисмининг мазмуни, ушбу тадқиқот бўйича олимнинг шахсий фикрлари турли адабиётларга таяниб таҳлил этилган.

Калит сўз ва иборалар: Қўлёзма, Амир Темур, таржима, олим, Зафарнома.

Аннотация: В статье анализируется уникальная рукопись Шарафиддина Али Язди «Зафарнома» Асомиддина Оринбоева, ее перевод с персидского на узбекский язык, содержание введения, личные мнения ученого об этом исследовании на основе различных литература.

Ключевые слова и фразы: Рукопись, Амир Темур, перевод, ученый, Зафарнома

Annotation: In the article, the study of the unique manuscript of Sharafiddin Ali Yazdi "Zafarnoma" by Asomiddin Orinboev, its translation from Persian to Uzbek, the content of the

introduction, the personal opinions of the scientist on this research are analyzed based on various literature.

Key words and phrases: Manuscript, Amir Temur, translation, scholar, Zafarnama

Шарафиддин Али Яздий қаламига мансуб «Зафарнома» асари нинг форс тилида битилган ноёб қўлёзмадир. Уни ўзбек тарихчи Асомиддин Ўринбоев биринчилардан бўлиб ўзбек тилига таржима қилган. Ушбу ноёб қўлёзма Амир Темур ва темурийлар даври тарихига бағишланган бўлиб, Асомиддин Ўринбоев ушбу асар устида олиб борган тадқиқотига умрининг энг ёрқин ва сермазмун давларини сарфлаган. Шундай бўлсада, машаққатли меҳнатлари давр тақозоси ёки совет мустабид тузимининг зарбаларига дуч келди. А.Ўринбоевдан кейин ҳам бу манба бўйича кўплаб таниқли тарихчи олимлар тадқиқот ишларини олиб бордилар. Уларнинг барчаси ҳам А.Ўринбоевнинг тадқиқот ишини ўз тадқиқотларига асос сифатида келтириб ўтдилар. Мисол учун О.Бўриев [1: 290], А.Ахмедов ва Ҳ.Бобобеков [2: 96-97]ларнинг илмий тадқиқотлари ва китобларини келтириб ўтиш мумкин.

Асомиддин Ўринбоев Шарафиддин Али Яздийнинг илмий мероси ҳақида ёзган мақоласида [3: 708] «Зафарнома» асари XV ва XVI асрларда «Зафарнома» қаҳрамонлик қиссаси жанрида икки марта шеърӣ йўл билан ўзбек тилида Лутфӣй, форс тилида Абдурахмон Жомӣйнинг жияни Хотифӣй (вафоти - 1521) томонидан қуйланган эди, - деб қайд этади.

XVI аср бошларида Шайбонийларнинг дастлабки вакилларида Кучкунчихон (1510—1530) топшириғига мувофиқ Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорӣй томонидан ҳам «Зафарнома» ўзбек тилига таржима қилинган [4: 239.]. Адабиётларда Ҳофиз Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Ажамӣй томонидан асарнинг турк тилига таржима қилинганлиги ҳақида ҳам маълумот бор. Булардан ташқари «Зафарнома» 1822-1823 йилларда Хивада Худойберди ибн Қўшмуҳаммад Сўфи ал-Хивоқӣй томонидан ўзбек тилига қисқартириб таржима қилинганлиги ҳам маълум.

XVIII асрдан бошлаб «Зафарнома»нинг айрим қисмлари француз (Пети де ла Кроа, 1713), инглиз (Ж. Дарби, 1723) ва рус тилига ҳам таржима

қилинган. Асарнинг форсча матни эса 1887—88 йилларда Калькуттада (Ҳиндистон), 1958 йили Техронда (Эрон) чоп этилган.

Бу бебоҳо асар турли султонлар, Чигатой улуси ва Амир Темурнинг харбий юришларидан сўз юритади. Асар Шарофиддин Али Яздий томонидан 1420-1425 йилларда Шерозда Шохрухнинг ўғли Иброҳим Султон қўл остида ёзилган. А.Ўринбевнинг иқтидорли шогирдларидан бири, академик Дилором Юсупова устознинг “Зафарнома” асари устида олиб борган илмий тадқиқот иши юзасидан қуйидагиларни қайд этган: “А.Ўринбоевнинг “Зафарнома”си ўзига хос тарихга эга бўлиб бу бизга совет даврида Амир Темур шахси ва тарихига қандай муносабатда бўлганлиги ҳақида ўргатади” [5: 7].

1969 йилда Самарқандда ЮНЕСКОнинг Амир Темур даври санъатини ўрганишга бағишланган илмий симпозиум бўлиб ўтади. Шу форумда Ўзбекистон Республикаси ташкилий қўмитаси томонидан Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асарини нашр этишга қарор қилинади. Шу муносабат билан ЎзФА Шарқшунослик институтида А.Ўринбоев томонидан “Зафарнома” нашрга тайёрланади, 1972 йилда Тошкентда 1500 нусхада фотофаксимилья ҳолатида нашр этилади. Шу нашрга тайёрланган нусхаси ҳозир шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида инв. № 4472 рақам билан жуда яхши ҳолатда сақланмоқда. А.Ўринбоев нашр қилган “Зафарнома”да ундан илгари Калкутта ва Техронда нашр этилган нусхалардан афзаллик томони мавжуд бўлиб, уларда “Муқаддима” қисми мавжуд эмас. А.Ўринбоевнинг нашрга тайёрлаган “Зафарнома”сига киритилган “Муқаддима”нинг ҳажми катта бўлиб, у асарнинг умумий ҳажмининг 1/5 қисмига тенг келади. Бундан ташқари, шахсий исмлар кўрсаткичи, географик атамалар, этник атамалар ҳам А.Ўринбоев томонидан нашрга киритилган бўлиб, бу асарнинг қийматини янада оширган.

Шарофиддин Али Яздий қаламига мансуб «Зафарнома» асарининг нашр этилиши Республика маънавий ҳаётида катта ва қутилмаган ҳодиса бўлди. Унинг жуда тезлик билан кенг жамоатчилик орасида тарқалиши, амир

Темурнинг озодлик учун курашганлигини ошкора этади. Бундан ташқари бу китобга халқаро китоб савдосида ҳам талаб ошади. Албатта, совет ҳукумати бу воқеаларга эътиборсиз қарай олмади. Оммавий ахборот воситаларида “Темурни улуғлаш” мавзусида танқидий мақолалар пайдо бўла бошлади. Ўзбекистон коммунистик партияси Марказий комитети буюруғи билан сотиб улгурилмаган китоблар китоб дўконлари расталаридан олинди. Бир вақтнинг ўзида А.Ўринбоев томонидан ўзбек ва рус тилларида нашрга тайёрланган Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асарини чоп этилишига таъқиқ қўйилди. Бу илмий тадқиқотларни нашрга тайёрлаганликлари учун академик И.Мўминов ва А.Ўринбоевлар юқори ташкилотлар томонидан жиддий сўроққа тутилди ва маълум маънода жазога тортилдилар. Шу воқеалар таъсирида А.Ўринбоев Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асари устидан олиб борган илмий изланишлари юзасидан тайёлаган докторлик диссертациясини ҳимоясини амалга ошира олмади, академик И.Мўминов эса кутилмаганда, бевақт хаётдан кўз юмди.

Албатта бу ходисалар А.Ўринбоевнинг соғлигига ҳам салбий таъсир кўрсатган, бундан ташқари ўзи севиб, меҳр қўйиб, умрининг навқирон даврларини бағишлаб олиб борган тадқиқоти бўйича докторлик диссертациясини ёқлолмаганлиги ҳам армон бўлиб қолган [5: 11]. Асомиддин Ўринбоев Шарофиддин Али Яздийнинг илмий меросини чуқур ўрганган. Унинг “Зафарнома”дан бошқа асарларини қуйидагича санаб ўтган: “Хулал-и мутарраз дар муаммо ва луғаз” (“Муаммо ва топишмоқлар борасида безакли жома”), “Мунтахиб-и Хулал” (Мазкур асарнинг қисқартирилган баёни), “Мавотин ё манозир дар муаммо” (“Муаммо фанида турар жой ва манзаралар”), “Қунҳ уз-зод дар илм-и вақф-и аъдод” (“Ададлар мувофиқлиги илмида ҳақиқат чўққиси”), “Ал-Китоб фи илм-и устурлоб” (“Устурлоб илми бўйича китоб”), “Девон-и Шараф-и Яздий” (“Шарафи Яздийнинг шеърлар тўпла-ми”), “Ҳақойиқ ат-таҳлил” (“Таҳйил, яъни «Ло илоҳа илла-л-лоҳ» нинг ҳақиқатлари”), “Шарҳ-и “Қасида-и бурда” (“Қасида-

и бурда”нинг шарҳи), “Шарҳ-и “Асамо-и Аллоҳ”” (“Аллоҳ исмлари”нинг шарҳи), “Тухфат ул-фақир ва ҳадят ул-ҳақир” (“Фақирнинг тухфасию ҳақирнинг ҳадяси”), “Муншаот” (“Хатлар тўплами”), Махсус номга эга бўлмаган, аммо Амир Темурнинг тарихини шеърӣ баён этилган асар [3: 708]. А.Ўринбоевнинг таъкидлашича, “Зарафнома” асари – “Фатҳномайи соҳибқирон”, “Тарихи жаҳокушойи Темурий” деган номлар билан ҳам аталади, лекин тарих фанида у кўпроқ “Зафарнома” номи билан машҳур. Асар тузилиши жиҳатидан икки қисмга: Темурдан олдинги давр тарихидан умумий тарзда сўзловчи “Муқаддима” ва бевосита Темур даври тарихини ёритувчи асосий қисмга бўлинади. Ҳар бир қисм учун алоҳида-алоҳида ёзилган, кўп жиҳатдан муштарақликка эга бўлган сўз бошиларда муаллиф мазкур қисмларнинг ёзилиш тарихини ёритиб беради. У ҳар икки қисм ҳам Шохрухнинг ўғли Иброҳим Султоннинг ташаббуси билан ёзилди, деб кўрсатади [3: 708.]. “Муқаддима”да бу ҳол қуйидагича баён этилган: “Тўпланилган маълумотлар воқеаларни ўз кўзи билан кўрган кишилар ҳикояси билан таққослаб бўлингач, бу маълумотлар билан Шарафиддин Али танишиб чиқиб, Иброҳим Султонга ахборот бериши лозим бўлган. Иброҳим Султон маъқуллагандан кейин эса Яздий “Муқаддима”ни тузишга киришган” [3: 70.].

Асарнинг “Муқаддима” қисмини Шарафиддин Али Яздийнинг ўзи “Тарихи жаҳонгир” деб номлаган, лекин фанда «Муқаддима» номи билан машҳур ва “Зафарнома”нинг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу билан бирга, ҳажми катта бўлганлиги туфайли бўлса керак, қўлёзма нусхалари алоҳида мустақил асар сифатида ҳам тарқалган. У сўзбоши, икки фасл ва хотимадан иборат. “Зафарнома” асарининг асосий қисми эса муаллифнинг дастлабки режасига кўра, учта мақоладан иборат бўлмоғи лозим бўлган. Биринчи мақола Темурга, иккинчиси, унинг ўғли Шохрухга ва учинчиси, Шохрухнинг ўғли ва Шарафиддин Али Яздийнинг ҳомийси Иброҳим Султонга бағишланиши кўзда тутилган. Бинобарин, “Зафарнома” асари фақат

Темурнигина эмас, балки Темурий шаҳозадалар Шохрух (1405-1447) ва Иброҳим Султон (1414-1435) лар ҳукмронлик даври тарихини ҳам ёритиши керак бўлган. Бироқ “Зафарнома”нинг ҳозирда, фанда маълум бўлган қўлёзма нусхаларида кейинги икки мақола йўқ, улар ёзилмаган ёки бизгача етиб келмаган.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, Асомиддин Ўринбоев ва унинг илмий тадқиқотлари Германия, Франция, Япония, Эрон, Афғонистон, Туркия, Россия, Арманистон, Озарбайжон, Бошқирдистон, Тожикистон, Қозоғистон сингари давлатларда кенг ўрганилиб келинмоқда. Айниқса, Шарафиддин Али Яздийнинг ўзи “Тарихи жаҳонгир” деб номлаган, лекин фанда «Муқаддима» номи билан машҳур ва “Зафарнома”нинг ажралмас қисми устида олиб борган тадқиқоти ва ўзбек тилига қилган таржимаси дунё темуршунос олимлари томонидан катта эътирофга лойиқ деб топилган.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар:

1. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. Мовароуннахр воқеалари (1360-1370) / Форс тилидан таржима ва изохлар муаллифи О. Буриев. Маъсул муҳаррир, сўз боши ва нашрга тайёрловчи А. Уринбоев. – Тошкент: Камалак. 1994. – 290 б.
2. Ахмедов А, Бобобеков Х. Шарафуддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асари / “Амир Темур ва унинг жаҳон тарихидаги урни” мавзуидаги халқаро конференция тезислари - Тошкент: Ўзбекистан, 1996. – Б. 97-98.
3. Ўринбоев А Шарафиддин Али Яздий (вафоти-1454 йил), .e-tarix.uz / shaxslar / 708-maqola.htm /
4. Шарафиддин Али Яздий. “Зафарнома”. Муҳаммад Али Бухорий таржимаси. 1519 йил. – Тошкент: “Шарқ”, 1997 й. – 239 б.
5. Юсупова Д.Ю. “Асомиддин Ўринбоев”. – Ташкент: УЗР АН инст востоковедения имени Абу Райхана Беруни, 2004. – Б.7.
6. Хатамова З. Expenditure of state funds replenished by taxes in the history of the Kokand khanate. // EPRA International Journal of Research and Development

(IJRD). – 2020. vol. 5. Issue 3. – P. 274-277; Nazirjonovna, K. Z. (2022). SH. VOKHIDOV'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY OF THE KOKAND KHANATE. Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects, 139-141.; Хатамова, З. (2021, August). EXPENDITURE OF INCOME FROM TAXES AND LEVIES IN THE KOKAND KHANATE: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1230>. In RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES (No. 18.05); Nazirjonovna, H. Z., & Abdumannobovich, N. M. (2020). Tax system on the territory of kyrgyzstan during the Kokand Khanate. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(6), 209-212.; Хатамова, З. Н. (2020). ҚЎҚОН ХОНЛИГИДА СОЛИҚЛАР ҲИСОБИГА ТЎЛДИРИЛГАН ХАЗИНАНИНГ САРФ ЭТИЛИШИГА ОИД МАЪЛУМОТЛАР. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, (SI-1 № 4).; *Xatamova Zumradxon Nazirjonovna. INFORMATION ON THE PROVISION OF THE FUND IN THE KOKAND KHAN. Look to the past. 2020, SI, pp.590-595.*

7. Muhiddinovich, B. I. (2020). Negative impact of the tax system on political life-on the example of the history of the Kokand Khanate (1850–1865). *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 790-795. Burkhonov, I. M. (2020). “Zakat” has ensured fairness and balance in society. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 05 (85), 201-204. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-05-8>; Burkhonov, I. (2021, August). THE IMPORTANCE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ASOMIDDIN URINBOYEV IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE KOKAND KHANAT: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1242>. In *RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES* (No. 18.05).; Бурхонов, И. М. (2019). ҚЎҚОН ХОНЛИГИ МАЪМУРИЙ БОШҚАРУВИДА СОЛИҚ ТИЗИМИНИНГ СИЁСИЙ ҲАЁТГА САЛБИЙ ТАЪСИРИ (1850-1865). *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, (19).; Бурхонов, И. М. (2020). «ЗАКОТ»-ХАЛҚИМИЗ ҲАЁТИДА АДОЛАТ ВА МУТАНОСИБЛИК ОМИЛИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(5).